

2. Şaştaııly J. Aiaz bi. Roman. Almaty: "Jazuşy" baspasy, 2013. - kitap
3. Qirabaev S. Ädebietimizdiñ aqtañdaq betteri. –Almaty: Bilim, 1995. –288 b. - kitap
4. Äbdezüly Q. Täken Älimqūlov şyğarmaşylyğy jäne 60-80 jyldardağy qazaq prozasy (Dästiir jäne jalğastyq). Almaty: fil.ğyl.dok.diss, äl-Farabi atyndağy qazaq ũltyq universiteti, 2001 jyl. – disertasia
5. Qabdolov Z. Arna. Almaty: "Jazuşy" baspasy, 1988; Söz öneri. Almaty: Qazaq universiteti, 1992; Äuezov, Almaty: "Sanat" baspasy, 1997; Jebe. Almaty: "Jazuşy" baspasy, 1977. - kitap
6. Asylbekūly S. Qazirgi qazaq povesterindegi zaman şyndyğy (1970-1989 jyldar). fil.ğyl.kand.diss: Abai atyndağy Almaty memlekettik universiteti, Almaty, 1997 jyl.
7. Belinski V.G. Tañdamaly şyğarmalary, 2-tom, Almaty: "Qazmemkōrkemädebiet" baspasy, 1950 jyl. - kitap
8. Dobrolūbov N.A. Ädebiet turaly syn maqalalar. Almaty: "Qazmemkōrkemädebiet" baspasy, 1955 jyl. - kitap
9. Pisatel i vremä: sb. dokumentälnoi prozy. Moskva: Sovremennyy pisatel, 1986 god.
10. Plehanov G.V. Pisma bez adresa. İskustvo i obşestvennaia jizn. Moskva: Goslitizdat, 1956 god. - kitap

МРНТИ 17-81-99

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.71>

Kartaeva A.,¹ Muhametkaliyeva G.,² Baltabayeva G.³

¹ С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,

Оскемен қ. Қазақстан

² Қайнар академиясы,

³ Қазақ қыздар ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ. Қазақстан

АБАЙ ҒҰМЫРНАМАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІ

Аңдатпа

Мақалада Абай ғұмырнамасын зерттеудің алғашқы кезеңі сөз болады. Абай шығармалары мен өмірбаяны жайлы тұңғыш рет сөз болатын Кәкітай Ысқақұлының «Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының өмірі» атты мақаласы талданады. Абайдың тұңғыш өлеңдер жинағының жарық көруі, жинақты шығарушылар еңбегі жайлы айтылады. Абайдың өмірі мен шығармашылық мұрасын орыс оқырмандарына алғаш таныстырған Әлихан Бөкейхановтың «Абай (Ибраһим) Құнанбаев» азанамасымен таныстырылады. Тұрағұл Абайұлының «Әкем Абай туралы» естелігіндегі Абайдың шығармашылық өмірі жайлы берген құнды деректеріне тоқталады. Авторлар Абайдың шығармашылық өмірі – абайтанудың іргелі саласы екенін дәлелдеп көрсетеді.

Түйін сөздер: ақын, ғұмырнама, текстология, хронология, өмірбаяндық деректер, зерттеулер, естелік, қолжазба

Kartaeva M.,¹ Muhametkaliyeva G.,² Baltabayeva G.³

¹ East Kazakhstan State University named of S.Amanzholov,

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan,

Kainar Academy,

³ Kazakh national women's pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

THE INITIAL PERIOD OF RESEARCH OF ABAY'S BIOGRAPHY

Abstract

The article is devoted to the first stage of studying Abay's biography. The article " the Life of Abay (Ibrahim) Kunanbaeva" which first talks about the works and the biography of Abai. It tells about the publication of the first collection of Abay's poems, about the works of the authors of the collection. Alikhan Bokeikhanov, who first introduced the life and creative heritage of Abay to Russian readers, will introduce

the epic "Abay (Ibrahim) Kunanbayev". About valuable information in the creative life of Abay is told in the memoirs of Turagul Abayevich "About my father Abay". The authors prove that the creative life of Abay is a fundamental branch of Abay Studies.

Keywords: poet, biography, textual history, chronology, biographical data, research, recollection, manuscript

Картаева А.,¹Мухаметкалиева Г.,²Балтабаева Г.³

¹Восточно-Казахстанский государственный университет имени С.Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

²Академия Кайнар,

³Казахский национальный женский педагогический университет,
Алматы, Казахстан.

НАЧАЛЬНЫЙ ПЕРИОД ИССЛЕДОВАНИЯ БИОГРАФИИ АБАЯ

Аннотация

Статья посвящена первому этапу изучения биографии Абая. Проанализирована статья Какитая Искакулы «Жизнь Абая (Ибрагим) Кунанбаевича», который первый рассказывает о работах и биографии Абая. В нем рассказывается о публикации первого сборника стихов Абая, о работах авторов сборника. Алихан Бокейханов, впервые представивший российским читателям жизнь и творческое наследие Абая, ознакомит с эпопеей «Абай (Ибрагим) Кунанбаев». О ценных информациях в творческой жизни Абая рассказывается в воспоминаниях Турагул Абаевича «О моем отце Абая». Авторы доказывают, что творческая жизнь Абая является фундаментальной отраслью Абаеведения.

Ключевые слова: поэт, биография, текстология, хронология, биографические данные, исследования, воспоминание, рукопись

Кіріспе. Абайдың ғылыми өмірбаянын жазу – өте күрделі мәселелерді молынан қамтиды. Абайдың ғылыми өмірбаянын терең танып, ақынның заманы тудырған ерекшеліктерін біліп меңгермейінше, Абай шығармаларының қоғамдық-әлеуметтік басты сарындарын ажырата алуымыздың өзі қиынға айналмақ. Абайтанудың бүгінгі күні кезекте тұрған үлкен міндеттерінің бірі – ақын өмірбаянына қатысты деректерді жинау және толықтыру.

М.Әуезов ақын шығармашылығына арналған ғылыми еңбектерінің шыңы «Абай Құнанбаев» монографиясының «Абайдың өмірбаяны» атты тарауын Абайдың ата-тегінен бастап тарата баяндаған. Оған қоса Абайдың өзі де әкесі Құнанбайдың азаматтық бейнесін сомдаған «Әбдірахман өлгенде» («Арғы атасы қажы еді») өлеңінде әке бойындағы үлгілі қадыр-қасиеттерін жан-жақты сипаттаған. Міне осы себепті және Құнанбай заманы мен Абай дәуірін өзара салыстыра отырып, отарлық езгіге түскен елінің саяси-әлеуметтік халін, заман бейнесін суреттеудегі Абайдың халықтық көзқарасының қалыптасу себептерін тануға мүмкіндік аламыз.

Жасынан ел билеу жұмысына араласып, халықтың саяси-әлеуметтік жайы, ел мүддесі жолындағы күресте араласқан ел билеушілер, достары мен ақын, өнерпаз шәкірттері, орыс демократтары сынды замандастарының әдеби ортасының өзара әсер ықпалдарының іздері Абай шығармаларында көрініс тапқан. Сол себепті де Абай шығармаларының жазылу жайы, текстологиясы, хронологиялық мерзімдерін дәйектеуде ақын замандастарының естеліктері, түрлі өмірбаяндық деректер, жазбалардың мәні зор. Олар: Ә.Бөкейхановтың «Абай (Ибраһим) Құнанбаев» азанамасы, К.Ысқақұлының «Абай (Ибраһим) Құнанбайұғлының өмірі» мақаласы, М.Дулатовтың «Абай» мақаласы, Т.Абайұлының «Әкем Абай туралы» өмірбаяндық естелігі, сондай-ақ 1940 жылғы Абай шығармаларының жинағында «Абайдың өмірбаянына қосымша материалдар» деген атпен М.Әуезов топтастырып бастырған «Көкбай әңгімелері», «Абай жайында Мәдияр, Қатпа, Архам, т.б. айтқан әңгімелер», «Мұсылманқұл Жиреншиннің әңгімесі», т.б. естеліктерді оқып игеру қажет.

Негізгі бөлім. Бізге белгілі ақын өмірбаянын бірінші рет Кәкітай Ысқақұлы (1909) жазған. Қазан революциясына дейінгі дәуірде Абайдың өмірі мен әдеби мұрасын танытуда елеулі еңбек еткендердің ішінде Кәкітай Ысқақұлының орны бөлек. Кәкітайдың Абай мұрасын танытудағы басты еңбегі де

Абай шығармаларының тұңғыш жинағын құрастырып жариялауы мен ақын өмірі туралы алғаш рет мәлімет беруінде жатыр.

«Бұл салада Абайдың тұңғыш биографы - Кәкітай Ысқақұлы. Кәкітай ұлы ақынның немере інісі болуы себепті 12 жасынан бастап тікелей Абай тәрбиесінде өсті. Ес біліп есейген шағынан бастап Абай өмір сүрген ортаның сыры мен қырын танып, ақын өмірінде орын алған елеулі оқиғалардың бәріне де тікелей араласты. Көптеген Абай шығармаларының дүниеге келу сыры мен жазылу себептерін де өз ортасында кімнен болса да анағұрлым жетік білді. Абай өлеңдерінің қай жылы жазылғанын анықтау жолында да көп еңбек сіңірді», - деп М.Әуезов Кәкітай Ысқақұлының абайтану тарихындағы орны мен зор еңбегін атап көрсетеді [1, 5].

Абайдың тұңғыш биографы Кәкітай Ысқақұлы - жастайынан тікелей Абай тәрбиесінде өскен ақынның дарынды шәкірті. Ес біліп есейген шағынан бастап Абай өмір сүрген ортаның қыры мен сырын танып, ақын өмірінде орын алған елеулі оқиғалардың бәріне де тікелей араласқан. Көптеген Абай шығармаларының дүниеге келу сыры мен жазылу себептерін өз ортасында бәрінен анағұрлым жетік білді. Абай өлеңдерінің қай жылы жазылғанын анықтау жолында да көп еңбек сіңірді.

Кәкітай туралы кезінде Ә.Бөкейханов, Әрхам Кәкітайұлы, Қ.Мұхамедханұлы естелік, мақалалар жазып, құнды деректер қалдырған. Кәкітай мен Тұрағұлға ұлы ақынның қолжазбасын жинақтап, баспаға дайындауды тапсырған адам Әлихан Бөкейханов.

Кәкітай Ысқақұлы жазған Абайдың тұңғыш қысқа түрдегі өмірбаяны өз заманында елеулі қызмет атқарып, соңыра абайтану тарихынан лайықты орны мен бағасын алды. Ол жөнінде Мұхтар Әуезов: «Кәкітай Ысқақұлы жазған Абайдың тұңғыш қысқа түрдегі өмірбаяны өз заманында елеулі қызмет атқарып, соңыра абайтану тарихынан лайықты орны мен бағасын алды да», - деп деп баға беріп, ерекше ілтипат білдіреді [1, 5]. М.Әуезов аса жоғары бағалаған мақала, сөз жоқ, Абайдың өмірбаянын жазуға бірден-бір негізгі дереккөз болды. Өйткені, Кәкітай - туысы ғана емес, Абайдың қасында жүріп, талапты шәкіртіне айналған ең жақын адамдарының бірі. Абай туралы көрген-білгенін осы мақалаға сыйғызып кетпесе де, бұл құнды еңбек абайтану ғылымының бастау бұлағы ретінде маңызын жоймақ емес.

Бүкіл қазақ халқы Абай шығармалары мен өмірбаяны жайлы дерекпен тұңғыш рет Кәкітайдың «Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының өмірі» атты мақаласы арқылы танысты. Кәкітай Абай өмірі мен шығармашылығына жалпы тоқталғанымен, сол дәуірдің өзінде-ақ Абай жөнінде құнды пікірлер айтты. «15 жаста-ақ балалық қылмай, үлкендерден білімі артылып, ел ішінде жұртты аузына қаратып, басшылыққа бұрынғы төрелермен талас қылып, әкесіне үлкен көмегі тиген. Тұрғылас елдің жақсылары баласынбай, аузына қарай бастаған», - деп Кәкітай Абайдың ақындық дарыны асып туғандығымен қоса, шешендікке жас кезінен қабілетті болғанын атап көрсетеді [2, 182]. «Шындығында, бұл Кәкітайдың әңгімесі бойынша Әлиханның Абай өмірі туралы толықтырылып жазған екінші мақаласы еді. Оның алғашқы нұсқасы 1905 жылы «Семипалатинский листокта» орыс тілінде басылды. ...Бұл ұлы Абайдың қағаз бетіне түскен ең алғашқы ғұмырнамасы болатын», - деп ғалым Т.Жұртбай тұңғыш баспа бетінде жарық көрген Абай өмірі туралы деректі атайды [3].

Абай қайтыс болысымен-ақ оның ақын шәкірттері Абай өлеңдерінің тұңғыш жинағын жариялауға кірісіп кетті. Кәкітай Ысқақұлы мен Тұрағұл Абайұлы ақын өлеңдерін жинастырып, Ә.Бөкейхановқа табыстайды. Бұл жинаққа қоса Абайдың өмірбаяны туралы көлемді мақаласын береді. Абай өлеңдерінің ең алғашқы таңдамалы жинағын Ә.Бөкейханов Петербург қаласындағы Илияс Бораганский баспаханасынан 1909 жылы бастырып шығарады.

Әлихан Бөкейханов 1914 жылы «Қазақ» газетіне шыққан «Кәкітай» деген мақаласында Кәкітайды еске ала отырып, «Өзіме Абайдың қайтыс болғаны туралы қаралы хабар келгенде, отыра салып балаларына бірден хат жаздым» дейді. Айтып отырған балалары – Тұрағұл мен Кәкітай. «Дереу Абайдың өлеңдері мен жазбаларын хатқа түсіріп, кітап қылып басыңдар. Әйтпесе, ұмытылып, жоғалып кетеді», - депті. Кәкітай осы шаруаны қолға алып, арнайы киіз үй тігіп, Мүрсейіт Бікеұлы есімді молданы отырғызып, Абайдың есте қалған барлық өлең дерін құсни көркем жазумен әдіптеп хатқа түсірткізеді [4, 253]...

Талқылау. Абай жинағының жарық көруіне қалтқысыз қамқорлық жасаған Алаш көсбасшысы Әлихан Бөкейханов болды. Ұлт көсемінің бұл еңегі жайлы Міржақып Дулатов былай дейді: «1905 жылы «Семипалатинский листок» газетасында хәм онан кейін Семейдегі географический обществоның шығарған бір кітабында Әлихан Бөкейханов Абайдың тәржіма халін жазды хәм кешікпей кітабы басыатынын білдіріп еді. Бірақ тез шықпады. 1909 жылы Абайдың балалары хәм

інілерінің ризалығы һәм Әлиханнның ыждаһатымен Абай кітабы Петербуртта Бураганский баспасында басылып шықты. Біздің қолымыздағы кітап сол бірінші басылым» [5, 71].

Абайдың өмір тарихы ақын қайтыс болғаннан кейін жазылып, 1905 жылы орыс тілінде Семей газетінде жарияланды. (Абай (Ибрагим) Кунанбаев (некролог), «Семипалатинский листок», 1250-252). Осы мақала екінші рет 1907 жылы жарияланды («Записки Семипалатинского. подотдела Западно-Сибирского отдела Русского географического общества». Выпуск III, 1907 г., стр. 1-8). Бұл екі мақаланы да жазған Әлихан Бөкейханов, оған Абай өмірі туралы мағлұмат берген Тұрағұл Абайұлы және Кәкітай Ысқақұлы. 1908 жылы Орынборда шығатын татар газеті «Ибраһим Құнанбаев» деп аталған мақала жариялап, Абайдың өмірі, ақындық өнері туралы жақсы мағлұмат берген («Уақыт» газеті, 1 338, 1908 ж., Орынбор).

Бұл туралы абайтанушы ғалым Қайым Мұхаметқанұлының 1991 жылдың 23 тамызында «Семей таңы» газетінде жарық көрген ғылыми мақаласында кеңінен сөз етіледі. «1905 жылы «Семипалатинский листок» басылымында, 1907 жылы «Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела Русского географического общества» атты басылымда Абайдың дүниеден өткені жайлы «қазанама» (некролог) жарияланған екен. «Бұны істеген адам – Әлихан Бөкейханов», - депті жазады ғалым Қ.Мұхаметқанұлы [6, 3]. Одан кейін 1908 жылы Орынборда шығып тұрған «Уақыт» дейтін татар газеті Абайдың өмірі, ақындық өнері жайлы көлемді мақала жариялайды. Абайдың қазасынан (1904 жыл) кейін туыстары мен балалары ақынның мұрасын жинастырып, баспаға әзірлеуге кіріскен. Сөйтіп, Кәкітай мен Турағұл 1905 жылы жазға салым Абайдың өлеңдерін, қарасөздерін жинап, түгендейді. Тапқандарын Мүрсейіт Бікеұлының қолына беріп, әдемілеп, көшірмеді. Мүрсейіт молда арнайы тігілген қоста отырып, бір айда жазып шыққандығы айтылады. Абайдың өмірі мен шығармашылық мұрасын орыс оқырмандарына алғаш таныстырған - Әлихан Бөкейханов. Ол «Абай (Ибраһим) Құнанбаев» (некролог) мақаланы, алдымен Семейдегі «Семипалатинский листок» газетінде 1905 жылы 25, 26, 27 қараша күнгі 250-252 сандарында жариялайды. Бұдан кейін «Семипалатинские областные ведомости» газетінде (1906 жыл) қайта басылады. 1907 жылы «Записки Семипалатинского подотдела» Западно-Сибирского отдела» атты кітабынан орын алды. Мақаланы ғалым Т.Жұртбай қазақ тіліне аударып 1991 жылы «Жұлдыз» журналының № 9 санында жариялайды. Бұл азанама жөнінде ғалым Дихан Қамзабекұлы еңбегінде былай делінген: «Әлиханнның шынайы тұрпатты авторлық әдебиетке айрықша үміт артуы 1905 жылы жарияланған Абайға арналған мұнақып-мақаласынан («Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы») бастау алады... Абайды тану мен танытуға деген ықылас алғаш Ә.Бөкейхан тарапынан байқалған... Ә.Бөкейханнның «Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы» мақаласында ұлы ақынның ғұмырбаяны алғаш рет мүмкіндігінше толық сипатталған...» [8, 194]. Ә.Бөкейхановтың абайтануға ықыласы ауганы осы азанаманы жазғаннан кейін басталатынын атап көрсетеді. 1905 жылы алғаш рет осы азанамада Абайдың өмірі мен шығармашылығы

Алаш көсемі ұлы ақынды жұртшылық қауымға таныстырып қана қоймайды, асыл мұрасына аса ерекше көңіл бөледі. «Абай поэтикалық қуаттың иесі, қазақ халқының мақтанышы. Абай сияқты халықтың рухани творчествосын осынша жоғары көтерген қазақ ақыны әлі кездескен жоқ...», - деп алғаш Абай туралы құнды баға береді [9]. Бұл баға алаш көсемінің Абайдың әдеби мұрасын терең әрі жан-жақты танып білген зерттеуші екенін көрсетеді. Зерттеушінің бұл еңбегін жазғанда екі мақсатты көздегенін байқаймыз: оның біріншісі – ақынның рухына тағзым ету болса, екінші – Абайдың өмірбаяны мен шығармашылығы жайлы мәліметті қалың жұртшылыққа жеткізу. Осы мақсаттарға жету үшін Әлихан Бөкейханов Абайдың дүниеге келуі мен шыққан тегі, өз жұрты мен нағашы жұрты, балалық шағы, қоғамдық қызметі, алғашқы өлеңдері, аудармашылығы жайлы маңызды деректер келтіреді. Мысалы, Абайдың әкесі Құнанбайға Әлихан былай деп баға береді: «Абайдың әкесі Құнанбай да басқа рудың қазақтарына өктемдік жүргізен, оны тек қана төре тұқымдарының сұлтандарына ғана тән лауазым – Қарқаралы округінің аға сұлтаны болып сайлануы дәлелдейді. Құнанбай өмірінің соңында Меккеге барып, одан қайтып оралған соң ел билігінен бойын аулақ салады» [9]. Көріп отырғанымыздай, Әлихан Бөкейханов Құнанбайдың қайраткерлігін аса жоғары бағалады. Алаш көсемі Ә.Бөкейханов Құнанбайдың «қарадан шыққан хан атанып», тек Шыңғыс тұқымынан тарайтын сұлтандар ғана сайланатын аға сұлтандық лауазымды иеленуі - оның асқақ абыройы мен қазақтың Тобықты руынан басқа да руларына ықпал ете алуының нәтижесі деп біледі. Бұл - Абайдың әкесіне берілген объективті баға, себебі кеңестік дәуірде Құнанбай тұлғасы тек «феодал, байшыл, дінишіл» деп бағаланғаны бізге мәлім.

Әлихан Бөкейханов Абайдың өскен ортасы мен шығармашылығын жүйелеп тұңғыш рет бір ізге келтіріп, абайтанудың негізін қалады. Абай мұрасының баспадан кітап болып шығуына қалтқысыз қамқорлық жасаған – Әлихан Бөкейхановпен бірге өлеңдерін жинақтап бастыруға зор үлес қосқан Мүрсейіт Бікеұлы, Кәкітай Ысқақұлы, Тұрағұл Абайұлы еді.

Тұрағұл Абайұлы ақын мұрасын жинастыруда, аса құнды мағлұматтар жазып, қалпына келтіруде көп еңбек сіңірді. Ол әкесі туралы «Әкем Абай туралы» естелігін үлкен әңгіме етіп жазып қалдырған. Ол М.Әуезовке «Әкем Абай туралы» деген көлемді еңбегін табыстаған. Тұрағұлдың «Әкем Абай туралы» қолжазбасы - Абай туралы жазылған тұңғыш естелік. Абайтану саласында Тұрағұлдың бұл еңбегінің тарихи маңызы ерекше зор.

Тұрағұлдың осы еңбегін жазушы М.Әуезов жоғары бағалап: «Ғұлама ақынның өмірбаянына қатысты мол мағлұматтарды осы кісіден артық ешкім берген жоқ, оларды керекті жеріне кірістіріп, түгел пайдаландық», - деп жазады [10, 145]. М.Әуезовтің пікірі бойынша Абайдың ғұмырнамасына қатысты деректерді Тұрағұлдан алғанын анық аңғаруға болады. Тұрағұл - бала кезінен әкесі Абайдың қолында болып, тәлім-тәрбиесін көп көріп өскен баласы. Мұхтар Әуезов былай дейді: «...1891 жылға дейінгі өмірі Абайдың ең мағыналы өткізген жылдары болады... Сол уақыттарда жас шәкірт болып әкесінің қолында тұрып, оқып жүрген Тұраш деген баласы мынаны айтады: «Осы жылдарда мәжілісінде ілім сөзінен басқа сөз жоқ болды. Әмсе мәжілісінде ғылым сөзінен басқа сөз жоқ. Біз шәкірт есебінде сөзін тыңдап, мұсылманның медресесіндегі шәкірттерше ақиқат олай емес былай деп, дауласып жатушы едік... Ұстаздық қылып отырғанда біздің жүрегіміз мал құмар, мансап құмар адам емес деп егуші еді. Әрдайым сағынып көкसेп, кезі келгенде қуанып қатты рахаттанатын уақыты: сөзді ұғар-ау деген адамдарды, іні, балалары секілді жастарға ілім сөзін сөйлеп, насихатын айтып отырған кезі болушы еді» [10, 217]. «Сондықтан Абай өлеңі қай кезде жазылып, кімге арналғанын жақсы білген. Ол Кәкітай Ысқақұлымен бірге 1909 жылы Абайдың тұңғыш өлеңдер жинағын Петербургте басып шығарған. Тұрағұл Абай мұрасын жинастыруда, аса құнды мағлұматтар жазып, қалпына келтіруде көп еңбек сіңірді» [11, 342]. *Тұрағұл әкесі туралы естелікті не үшін жазғанын былай деп түсіндіреді:* «Менің әкемнің биографиясына, керекті сөздерді жинамақшы болған азаматқа, менің әкемнің жалпы әдепті мінезін, салтын көрсетуге замандасының бір жолыққандағы қалпын, түрін, киген киімін, отырған-тұрғанын, сөйлеген сөзін, қуанған не ашуланғанын жазбағым қажет екен. Менің әкемнің замандасында қаламға үйір, көргенін-білгенін қағазға түсіре білері аз болған соң, амалсыз өзім жазбақты мойныма алдым. Әйтпесе, әкесінің әдет-ғұрпын баласы жазбағы, менің білуімше, солақай секілді» [10, 218].

Қорытынды. Абайдың шығармашылық өмірі – қазақ әдебиеті тарихының іргетасы. Абайдың өмірбаяны оның ақындық жолын, шығармашылық тұлғасын, қоғам болмысын көрсетеді. Сондықтан оның ақындық жолын зерттеу бүкіл ұлттық әдебиеттің даму, есею кезеңдерін зерттеумен тығыз байланысты. Қазақ әдебиетінің озық, тарихи дәстүрі, ұлттық әдеби, мәдени мұрамен байланысы, кейінгі ұрпаққа әсері - бәрі де Абайдың ақындық өнерін қарастыру үстінде кең талдануға тиіс нәрселер.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Әуезов М. Абайды білмек парыз ойлы жасқа. - Алматы: Санат, 1997. - 416 б.
- 2 Кәкітай Ы. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының өмірі / Кітапта: Кітапта: Абайдың ақын шәкірттері. 1 кітап. - Алматы: Дәуір, 1993. - 224 б.
- 3 Жұртбай Т. Ә. Бөкейханов. Абай (Ибраһим) Құнанбаев www.abai.kaz.nu.kz
- 4 Бөкейхан, Ә. Н. Таңдамалы: ғылыми зерттеулер, еңбектер: монографиялары, мақалалары, сөздері, баяндамалары, өлеңдері, аудармалары, хаттары. - Алматы : Қазақ энциклопедиясы, 1995. - 478 б.
- 5 Дулатов М. Абай / Кітапта: Абайды оқы, таңырқа... Құраст. М.Мырзахметов. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 160 б.
- 6 Мұхамедханов, Қ. Ақынның дүниеге келген күні [Мәтін] : бүгін Абайдың туғанына 146 жыл толады / Қ. Мұхамедханов // Семей таңы. - 1991. - 23 тамыз. - Б. 3.
- 7 Қамзабекұлы Д. Алаштың рухани тұғыры. – Астана: Ел-шежіре, 2008. – 357 б.
- 8 Бөкейханов Ә. Абай (Ибраһим) Құнанбаев. www.abai.kaz.nu.kz
- 9 Әуезов М. Абай Құнанбаев: Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы, Алматы : Ғылым, 1967. – 391 б.
- 10 Құнанбаев Т. Әкем Абай туралы. Құраст. Қ.Мұхаметханов / Кітапта: Абайдың ақын шәкірттері. - Алматы: Дәуір, 1993. - 224 б.

11 Картаева А., Мұқтарова Ә., Саметова Ф. Абай жайлы естеліктердегі ақын бейнесі // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Хабаршы «Филология ғылымдары» сериясы, №1(71), 2020. - Б. 340-343

References:

1. Äuezov M. *Abaidy bilmek paryz oily jasqa.* - Almaty: Sanat, 1997. - 416 b.
2. Käkitai Y. *Abai (İbrahim) Qūnanbaiūlynyñ ömiri / Kitapta: Kitapta: Abaidyñ aqyn şäkirtteri. I kitap.* - Almaty: Däuir, 1993. - 224 b.
3. Jūrtbai T. Ä. *Bökeihanov. Abai (İbrahim) Qūnanbaev* www.abai.kaz.nu.kz
4. Bökeihan, Ä. N. *Tañdamaly: ğylymi zertteuler, eñbeker: monografialary, maqalalary, sözderi, baiandamalary, öleñderi, audarmalary, hattary.* - Almaty : Qazaq ensiklopediasy, 1995. - 478 b.
5. Dulatov M. *Abai / Kitapta: Abaidy oqy, tañyrqa... Qūrast. M. Myrzahmetov.* – Almaty: Ana tılı, 1993. – 160 b.
6. Mūhamedhanov, Q. *Aqynnyñ düniege kelgen küni [Mätin] : bügin Abaidyñ tuğanyna 146 jyl tolady / Q. Mūhamedhanov // Semei tañy. - 1991. - 23 tamyz. - B. 3.*
7. Qamzabekūly D. *Alaştıyñ ruhani tüğyry.* – Astana: El-şejire, 2008. – 357 b.
8. Bökeihanov Ä. *Abai (İbrahim) Qūnanbaev.* www.abai.kaz.nu.kz
9. Äuezov M. *Abai Qūnanbaev: Maqalalar men zertteuler.* – Almaty, Almaty : Ğylym, 1967. – 391 b
10. Qūnanbaev T. *Äkem Abai turaly. Qūrast. Q. Mūhamethanov / Kitapta: Abaidyñ aqyn şäkirtteri.* - Almaty: Däuir, 1993. - 224 b.
11. Kartayeva A., Mūqtarova Ä., Sametova F. *Abai jaily estelikterdegi aqyn beinesi // Abai atyndağy Qazaq ũlttyq pedagogikalıq universiteti Habarşy «Filologia ğylymdary» seriasy, №1(71), 2020. - B. 340-343*

МРНТИ 17.71.07:

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.72>

¹Нұрдаұлетова Б.

¹Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инженеринг университеті, Ақтау, Қазақстан

XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ МАҢҒЫСТАУ АҚЫН-ЖЫРАУЛАРЫ ТІЛІНДЕГІ АРАБ-ПАРСЫ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Аңдатпа

Мақаланың мақсаты – XVIII-XIX ғғ. Маңғыстау ақын-жыраулары тіліндегі араб, парсы тілінен енген сөздердің этимологиясына талдау жасай отырып, осындай поэтикалық қолданыстардың жыраулар тілінде қолданылу, сақталу уәжін, келу көздерін түсіндіру. Маңғыстау ақын-жыраулары тіліндегі араб-парсы сөздерін екі үлкен топқа жіктеп көрсеттік: біріншіден, діни ұғым-түсініктерге байланысты сөздер, екіншіден, образдық, көркемдік мақсатта қолданылған авторлық қолданыстар. Олардың кейбіреуі қазақтың өз сөздері тәрізді тұлғалық жақтан өзгеріп, жалпы халыққа бірдей түсінікті сөздер болса, енді біреулерін арнайы діни сауаты бар адам ғана түсінеді және араб тіліндегі тұлғасын сақтап қолданылған сөздер. Зерттеу нәтижесінде жыраулар тіліндегі араб, парсы сөздерінің поэтикалық мақсатта, белгілі бір діни ұғым-түсініктерге байланысты қолданылғандығы, оның өзі жыраулардың біріншіден, ортаазиялық түркі әдеби дәстүрінен мол хабардар болғандығының, екіншіден, мұсылманша аса сауаттылығының көрсеткіші деген қорытынды ойға тоқталдық.

Түйін сөздер: жыраулар, араб-парсы сөздері, поэтикалық қолданыс, діни сөздер, жыраулық мәтін

¹Nurdauletova B.

¹Caspian State University of Technologies and Engineering named after Sh. Yessenov, Aktau city, Kazakhstan